

Vånga byalag

En byordning av gammalt datum – hur förhållandena fordomtina reglerades i ett samhälle

Då det numera endast är ett fåtal byar, där byamännen sammankomma för att avhandla byns gemensamma ärenden vill jag med några anteckningar ur Vånga bys handlingar återuppliva några bilder från det gamla byalagets dagar.

Under början av förra århundradet ägde enskifte rum i de flesta av våra byar. I Vånga åren 1822 – 1830. Flertalet av gårdarna flyttades ut från bytomten till de nya ägor. Byorganisationen föll bort, ty det var endast några få angelägenheter, som man sedan hade gemensamt inom byn; några grus- och lertag eller någon annan liten allmänning att besluta om. De gamla byahandlingarna fingo stanna alltmer dammhöljda kvar i byns kista, ifall de inte rent av bortkastades och förstördes såsom värdelöst skräp. Vånga byalag har ännu kvar sina gamla handlingar och tillhörigheter från mitten av 1700-talet. De äldre blevo förstörda vid en vålded, som övergick byn under förra hälften av nämnda århundrade.

Ännu brukar man i Vånga by som fordom sammanträda 1 maj, fast man ej nu som då sammankallar byamännen genom att tuta i byahornet. Efter "åldermansgillet", som sammanträdena numera kallas, får den tillträdande åldermannen mottaga och ansvara för byalagets gemensamma saker. Dessa äro:

Ett byahorn av djurhorn med mässingsbeslag och kedja. Beslagen äro något ornerade och ha inskription "1817 M. O. S."

En furustav ungefär 1 m lång och 3 cm i fyrkant. Å densamma är inskuret Anno 1769 samt hemmansnumren från 1 till och med 26 samt 37.

En lantmäterikedja av rätt nytt datum.

Två stycken järnbeslagna "byalådor". Den största är ungefär 1 m lång samt försedd med lås för två nycklar, å låsskylten årtal 1825. Den mindre kistan saknar årtal men är måhända äldst.

I lådorna förvaras byns handlingar; protokolls- och räkenskapsbok 1804 – 1890 samt 1890 - , Vånga bys laga skifteshandlingar, stängselhandlingar, byaordning samt en hel del process- och arrendehandlingar. Processerna ha mest förts angående gränstvister och stängselskyldigheter gentemot angränsande byar och gårdar.

Ett normalförslag till byordning utkom 1741, men då detta helt naturligt ej kunde följas på alla platser, finns alltid något lokalt intaget i varje byordning. I de flesta byar fanns en byordning före 1741. En av våra äldsta kända byordningar är från Renneslövs by i Halland och daterad 12 jan 1684. Den inledes med följande vers författad av socknens kyrkoherde Jens Hansen Ulmivallis.

"Det samma du vilde dig selff skulde ske,
Imod din nästa du alltid betee,
Så går dig allting lyckligt i hand,
Enten du är till land eller vand."

Vånga byordning är lång och omständlig men ger en god bild av livet inom byn före enskiftet, varför jag här, med vidtagande av moderniserad stavning, inför den i sin helhet.

"Vånga byordning.

Efter vilken alla hemmansbrukare, husmän samt inhysesfolk, som uppå bys samfällta ägor bo och vistas, sig att efterrätta. Upprättad likmätigt samtliga byamäns överenskommelse den 5 maj år 1769 uti efterskrevne punkter, neml.

1 ptn.

Varje år vid allhelgonadag och tillika den 1 maj tillordnas ålderman, vilken åligger att på allmänna bys samling uppläsa denna byordning med fler angelägna papper, som byen angår, och bör uti byamännens närvaro till den tillträdande, när som ombyte sker på åldermän. Därjämte bör fyra stycken utav byamännen vara förordnade att göra åldermannen biträde uti vad mål, som förekomma kan angående byn, såsom rättvist vara kan och uti de övriga punkterna finnes uppfört.

När den utsatta årstiden är för handen att utse ålderman, bör ej den, som ska bliva ålderman, neka att förrätta samma tjänst. Om han detsamma förnekar vare han förfallen till 2 Dlr smts plikt. De förordnade fyra männen böra sig ej heller undandraga vid hälften mindre 1 Dlr smts vite.

2 ptn.

När åldermannen låter tuta i byhornet till lovlig bysamling, som bör ske på de vanliga ställen i byn, skola byemännen på samlingsplatsen sig enhälligt församla att åhöra vad åldermannen har att föreställa. Bliver någon förfallolöst borta plikte 1 öre smt. Kommer han inte inom en halv timmes förlopp antingen själv eller hans vissa bud, sedan de andra byemännen samlade äro, plikte dubbelt.

3 ptn.

Skulle någon till äventyrs vara så förgäten av sin Christendomsplikt och skyldighet att han kommer drucken till samlingsplatsen och därstädes under byemännens samvaro börja föra oljud och i arghet bruka den stygga syndavanan att svärja på vårs Herres och Frälsares pina och död, i vredesmod blottande sin kniv i uppsåt att med densamma göra skada, utgjuta jämväl andra faseliga eder och bannor samt föröva slagsmål, trugande och stötande och skällsord mot sina grannar eller någon annan, som vid samlingen har något att beställa, en sådan skall vara förfallen till 2 Dlr smts böter för oljudet och de övriga våldsamheternas förövande, lag-sökas att vid vederbörlig domstol umgälla sitt brott med det straff lag förmår.

4 ptn.

När "Valborgsmässodag", som är den 1 maj är för handen eller förut, därest omständigheterna så fordra, skall vången vara fredad och iståndsatt, skolandes också byemännen hava sina grindar eller led kallade färdiga, att freden utan någon invändning bibehålles. Skulle någon mans gärdesgård finnas olaglig och icke uti det stånd, som påsatt är, bör han plikta första gången 1 öre famnen, andra gången dubbelt och så vidare. Börandes några dagar förut ej några kreatur, av vad slag det vara må, insläppas antingen på åker eller äng sedan så fredat är. Gör någon häremot böte första gången för vart kreatur 2 öre smt sedan 2 och 3 dubbelt.

5 ptn.

Tager någon främmande kreatur om vår- eller om sommartiden emot, vad slag det vara må, böte 16 öre smt. och låte strax dem hemföra. Men skulle någon av byamännen finnas, som inte hava tillräckliga dragare till att uppodla sin jord med så lämnas honom tillstånd att taga sig en eller tvenne, som friska och ej ovana äro, antingen han föder dem över vintern eller ej, om han dem nödvändigt brukar om våren njute fri sommargång.

6 ptn.

Inga kreatur måge gå på rågen om efterhösten, eller sedan snön är avgången och tjälen ur jorden vid bot 1 öre smt för vart kreatur, stort eller litet. Skolandes det vara åldermannens skyldighet, när åkern icke är så tillfrusen att kreaturen utan att göra skada kunna gå därpå, hava noga tillsyn med grindarnas stängande och vidmakthållande. Visar han härmed

efterlåtenhet plikte 8 öre smt., och de, som ledet äga, böra, om de efter antydan sin skyldighet ej genast göra, plikta 4 öre smt. första gången och sedan dubbelt.

7 ptn.

Efter lag och Kungl. förordning påbjuda att svin bör vara ringade eller i trynet avskurna ifrån den tid tjälen går ur jorden, till dess han kommer i jorden igen. Ty åligger det åldermannen noga iakttaga att oringade svin ingen skada göra med deras rotande antingen på åker eller äng vid bot 2 öre smt. för vart oringat svin. Skulle någon visa sig häremot trög och olydig plikte dubbelt och därjämte lagföras.

8 ptn.

Körer någon på åkrarna över rätta renemärket, ända, längs eller vid hävden varder efter besiktning förfallen till 16 öre smts. böter samt dessutom betala, om han något olagligt nytjat, och lägge ifrån sig vad han således med orättan brukat haver och därjämte lagsökas.

9 ptn.

Den som vid grödans avhöstande på åkern därmed visar sin egennyttia vana att han skär mer än halva renstrån bort, renbo sin till förfång och avsaknad den som med så omilt sinne häremot bryter med slikt självsvald varder förfallen till 2 Dlr. smts. plikt och därjämte lagsökas.

10 ptn.

Alla vanliga vägar, såsom på gatan och igenom vångarna, böra av byastämman hållas vid makt, att de äro upplagda till juni månads slut, så att därpå utan hinder köras kan. Därför må ingen köra med vagn, åder eller harv någon genväg över de sådda åkrarna sedan säden börjar upplöpa, gör någon detta vare till 8 öre smts. bot förfallen, som genast hos den brottslige uttages. Likaledes den som med vagn körer på ängarna, sedan gräset begynner att växa; den som häremot bryter vare lag samma och plikte som förut sagt är.

11 ptn.

Den, som utan lov, tager en annans årder, harv eller vagn ute på marken, fastän han intet tänker att begå någon stöld därmed, plikte 8 öre smt.

12 ptn.

När årstiden är så för handen, att säden börjar att bliva mogen, åligger det åldermannen att ihopsamla byamännen och noga iakttaga, när densamma är mogen och tjänlig till att uppskära, och föresätta en viss dag, när de skola begynna skära. Ingen avskäre någon säd förrän den utsatta dagen, på det att grödan icke skall bliva nertrampad; vilken som härmed bryter skall varda förfallen till 2 Dlr. smts. plikt och dessutom lagsökas.

13 ptn.

Angående ängarna så skall åldermannen sammankalla byamännen att med dem överväga, när de vilja begynna att slå sina ängar, som äro samfälllda, hörandes var och en efter de skiften och ägarmärken som av gamla tider för riktiga äro kända, men med åldern kan hända de gamla märkena äro förstörda och borta. Då var och en av byamännen är angelägen att sätta andra istället till nödig efterrättelse, skola alla på en gång begynna att slå sina ängar och på en föresatt dag, så att den ene icke nedtrampar eller nedkör gräset för den andre. Slår någon över rätta renmärket på sin grannes äng, betale höet eller gräset dubbelt tillbaka och plikte dessutom 16 öre smt. Skulle någon begynna att slå sina ängar före den utsatta dagen och gör tvärt emot byordning, han skall vara förfallen till 2 Dlr smts. plikt och dessutom lagsökas.

14 ptn.

Ingen vare tillåtit att tjundra i ängarna antingen på eget eller annans ägor, utan att byamännen så komma överens, när säden är avskuren. Skulle någon efter eget tycke eller självsvåld tjundra i vången varde förfallen till 16 öre smts. plikt.

15 ptn.

Den, som haver egna barn eller tjänstefolk, åligger att göra dem varsel och förmaning att de ingalunda någon stöld uti trädgårdar, antingen av jord- eller trädfrukt, antingen när den är uti växten eller skall snart bliva mogen. Sker det och tjuven finnes uppå färskan gärning, det vare sig ung eller gammal, antingen husbonde, tjänstehjon eller inhyses folk, den som med sådant brott varder befunnen skall varda förfallen till 2 Dlr. Smts. böter. Om han eller hon är för gammal och de äro skattskrevne hälften mindre eller 1 Dlr. smt. Skulle någon göra någon skada uti humlegårdar, antingen borttaga stänger eller någon annan skada vare lag samma och dessutom lagsökas.

16 ptn.

Ingen skall vara tillåtit att uppgiva samfällda våra ägor eller ängar förrän alla grannarna där-om äro ense. Vilken som häremot bryter skall varda förfallen till 2 Dlr. smts. böter och betala den timade skadan samt därjämte kallas till domstolen och plikta efter lag.

17 ptn.

Färdas någon genom denna byn tillhöriga vagnar och icke efter sig stänger grindarna, så länge vången skall varda fredad och icke allmänt är uppgiven böte 1 Dlr. smt. och dessutom betale skadan.

18 ptn.

Befinnes någon som utav gärdesgårdarna borttager ris eller något slags gärdesfång plikte för var famn 16 öre smt. dock den som från annan by sådan förövar böte dubbelt, och den som häremot bryter uppsatte dessutom gärdesgården uti så gott stånd som den tillförne varit och därjämte lagsökes.

19 ptn.

Ingen skall hugga eller låta hugga på någon annans äng utan ägarens lov. Hugger någon an-norlunda plikte 8 öre smt. eller vare allt eftersom brottet befinnes.

20 ptn.

Ingen bonde eller husman har makt att hysa någon lösdrivare, som för någon missgärning skäligen misstänkt är, man eller kvinna, vid 1 Dlr. smts. böter. Misstänkta böra genast, då de ankomma till byen, utfrågos, om de äro försedda med bevis. Ifall de icke skulle vara försedda med respass eller prästattest fasttages och föras till närmaste kronobetjänt.

21 ptn.

Vem eller vilken, som haver ovana kreatur av vad slag det vara må, som bryta sig in över någorlunda laggillda gärdesgårdar, bör tillfrågas och får han utan ringaste försummelse dem hävda och fångsla och dessutom betala skadan. Vägrar han detta plikte till byen 16 öre smt. och ersätte skadan.

22 ptn.

Envar, som håller lösa hundar som göra skada, skall först betala skadan hunden gjort och sedan strax binda honom och dessutom plikta 16 öre smt. och därjämte lagsökas.

23 ptn.

Eftersom ingen liten makt däruppe ligger att alla skorstenar i byn samt eldstäder, vem de tillhöra rengöras och försvarligen med god murning vidmakthållas. Därjämte bör ingen bära någon eld mellan gårdar eller hus, såsom med eldad svamp eller brand eller med tobaksrökande uti foderhus, ty varder sådant vid 2 Dlr. smts. bot förbudt. Icke bör eld lämnas osläckt eller ovårdad i brygghus, kölnar eller badstuga, smedja ej heller tillåtit. Den som häremot bryter, plikte till byn 2 Dlr. smt.

24 ptn.

Byens ålderman och de förordnade fyramännen böra allt som oftast sammanträda och överse om skorstenarna äro rengjorda eller ej, och den som fullgjort sin skyldighet blir frikänd från plikt, men den, som haver mycken sot uti sina skorstenar, plikta 2 öre smt. för vardera, var gång de bliva översedda. Gör ålder- eller fyramännen någon orätt härvid plikta 8 öre smt. vardera.

25 ptn.

”Mulebärgsavraden” nytjas till byens tjänligaste nytta, därför må ingen insläppa några kreatur uti vångarna, förrän byamännen därom blivit överens. Gör någon häremot och insläpper sina kreatur uti avraden, förrän allom lovgivit är, plikte 8 öre smt. för vart kreatur eller mera allt efter omständigheterna, dessutom lagsökas.

26 ptn.

Alla böter, som efter denna byordning blivit utsatta, äger åldermannen och byemännen efter eget gottfinnande av den brottslige uttaga, och om den som till böter förfallen är, skulle vägra att dem strax betala, hava de makt att av den gensträvige taga pant och lägga honom viss dag före, när han det inlösa skall. Försummar han det varde panten försåld till den högstbjudande, och överskottet, sedan böterna äro betalda, återställes till honom. Skulle någon vara så oförgäten, att han under en sådan förrättning med hugg och slag eller oanständiga ord överfaller åldermannen och dem, som denna utmätning förrätta, han plikte 1 Dlr. smt. Överfaller åldermannen någon med övervåld och oförrätt plikte dubbelt.

27 ptn.

Ingen pantning tillåtes för skedd skadegäld i någons frånvaro, med mindre han sig avhåller och undandöljer, ehuru han därom är rätteligen tillsagd. Skulle åbon vara borta bör åldermannen hava anstånd med pantningen till dess han kommer till sitt hem igen.

28 ptn.

Angående sjöredskap, som det är mycket gångbart både bland somliga utombys folk o. dem som bo uti byn att taga båtar utan lov och sig över sjön forthjälpa, varigenom både båtarna och redskapen, som båten tillhöra, är ofta blivit förstört och förgångit. Alltså den eller de, som utan lov tager en annan mans båt och sig över sjön forthjälper, eller brukar densamma till fiskande, de eller dem skall vara förfallna till 2 Dlr. smts. plikt. Om någon tager redskapen utav en båt och brukar på en annan plikte 1 Dlr. smt. och dessutom lagsökes.

29 ptn.

Som det ofta är känt, att det blivit boke bortstulit i skogen, alltså den, som antingen borttager klyvningar eller hugger något, antingen utav bok eller "fällor" på annor skogslycke än eget, den skall plikta för vart lass 1 Dlr. smt. och dessutom betala ägaren det han kan ifrån honom tagit haver och därjämte lagsökas.

30 ptn.

Om någon utav vanart och självvåld på något sätt skadar något kreatur vare sig med hugg eller slag eller med vilja körer eller skrämmar det uti något fängsel han skall betala skadan kreaturet timar och plikte 1 Dlr smt. till byn och tillika lagsökas.

31 ptn.

Om någon utav våldsamhet och självsvåld kastar ris eller löv in på renbons äng om vår eller sommar, när han sina egna ängar för sådant rengör och rensar, vilket är renbons gräs till skada och hinder för växten, den skall vara skyldig att plikta till byn 16 öre smt. och därjämte upprensa det, han uppå främmande ängar kastat haver.

32 ptn.

I övrigt varda de böter, som efter föregående, som uti byn falla, uti kassan förvarade och vårdas till byns gemensamma nytta, såsom till brandredskap och dylika behov, och ingalunda tillåtes att sådant medel användas till dryckenskap eller enskilt till någon förmån. Den som hotas för sådant lastbart medlens användande plikte 1 Dlr. smt.

Utav ovanstående enhälliga och överenskomna punkter, som nu och framledes skola bliva oss och våra efterkommanders tid, att grannhållas eller byordningsbrev för Vånga by är till den högt ärade Lovl. Villands Häradsrätt samtliga Vånga byemäns ödmjukhets anhållan om dess beviljande och Confirmation härå skrivit, då genom guds nåd förvänta all god ordning och bysämja. Till mera visso och trygghet hava vi undertecknade samtliga byemän med egna händer underskrivit och våra vanliga bomärken detta byordningsbrev stadfäst, som skedde i Vånga den 5 maj 1760.

Vånga by:

N:r

- 1 Nils Nis Jonsson
 - 2 Nils NP Peterson
 - 3 Nils N. Gummasson
 - 6 Jon IN Nilsson
 - " Per PN Nilsson
 - 7 Ored O Gummasson
 - 8 Jon Nilsson
 - 9 Jöns I.P.S. Peterson
 - " Nils N. Gummasson
 - 10 Per P. Boson
 - 11 Börje B. Jönsson
 - 12 Niklas NI Jepsson
 - " Niklas N.B. Bengtsson
 - 13 Nils Olsson
 - 14 Jonas I.B. Bengtsson
 - 15 Niklas Jepsson
- Förmyndare för samma n:r

- 16 Masse Larsson
- 16 Per P. Nilsson
- 17 Per P. Ingemansson
- 18 Ola O. Jonsson
- 20 Sven S.O. Olsson
- 21 Gumme Jönsson
- ” masse Nilsson
- 22 Per P.I. Jonsson
- 23 Nils N.M. Mikelsson
- 24 Per P. Svensson
- 25 Sven Bengtsson
- ” Ola Olsson
- 26 Nils Olsson
- 37 d:o förmyndare för n:r 37

År 1773 den 20 nov. vid lagtima hösteting med Villands härad uti Fjälkinge äe denna byordning för tingsrätten uppvist, ljudeligen uppläsen och en avskrift bland handlingarna förvarad. Och som densamma är ländande till god ordning och skick Vånga byemän emellan, ty bliver den sålunda uppå deras begäran härigenom under domrätt till obrottslig efterlevnad gillad och stadfästad. Börandes de böter, som efter denna byordning utgå, användas till de behov som 32 § fordrar.

På Tingsrättens vägnar

Ut supra

J. Witth”

1804 – 1890 års protokolls- och räkenskapsbok är av rätt litet format. Innantill å första pärmen läses:

”Dänna bok är skängt af Jon Jonsson Erikstorp den 1 maj 1804.” Några egentliga protokoll äro sällan förda de första åren, och räkenskaperna äro synnerligen orediga. Böter synes sällan ha förekommit under de första åren. Något inkomster hade byn för allmänningar och hustomter samt gräsbetesersättning för husmännens kor och får. Utgifterna voro dels för stamböcker och dels för brännvin. Man ser, att det trots byordningens 32 §, är det många kannor brännvin byamännen druckit ut och betalt med byns kassa. För år 1804 står t.ex. antecknat: tagit en kanna brännvin, då vi gingo kring Östermarksgården, vilket åldermannen har betalt av byns penningar.

För 1805 står antecknat: ”Uppteckning på brännvin, som bys byelags samlingar förtärt och betalas av de penningar, som innestodo i byns låda från den sista lördag eller Helnemossedag 1805, för 1 kanna av pigan på n:r 2, diti en kanna av Ola Nilsson på nr 20, 1 kanna av Carl Nikasson på nr 12, 1 stop av Hans Masson på nr 15, 1 stop av Ola Niklasson på nr 21, dito ett av Nils Gunnarsson på nr 16 och detta ovanstående brännvin är allt betalt.” Vidare fodra under samma år Ola Nilsson på nr 26 för ett stop, Carl Olsson för tre kannor samt tre stop, Ola Nilsson på nr 13 för ett stop, drängen Håkan för tre stop, Per Jonsson för en kanna och Carl Persson för ett stop. Varje år förekommer liknande utgifter, byakassan räckte ej till, utan man måste sammanskjuta penningar till utgifterna.

Efter 1812 tyckas byemännen ha supit mindre, åtminstone för bys medel, men man har synat gårdesgårdarna bättre. Vid syn på dessa den 3 juli 1813, var det ej mindre än 13 åboar, som fingo plikta från och med 1 skilling t.o.m. 40 skillingar för dåliga gårdesgårdar. I november samma år var det också flera, som fingo böta för dåliga skorstenar.

1859 beslöts att ”svinkreatur” skulle få beta å byns allmänna gata mot en årlig avgift av 12 skillingar riksgäld. Den 1 maj året efter stadfästes detta beslut med tillägg, ”att alla där berät-

tigade svinkreatur skola vid antagandet brännas med W, och att olovliga, obrända och obetalda svin, som påträffas å gatan, måste ägaren lösa med 24 skillingar riksgäld.”

1869 den 1 maj beslutades att som prisbelöning skulle utgå av Vånga bys allmänna medel minst 10 Rdlr. Rmt. till den, som bevisligen kan upptäcka något tjuvband inom området. Här för anslogs 300 Rdlr. Rmt.

På bokens sista blad står följande vers:

”Välsigna oss vår Gud
Vår lofsång och vårt ljud,
Som vi nu här framföra.
Som väktare böra göra
På våra gator klinga
Hvar stund och rätta timma.”

Det vore många andra intressanta saker att anteckna ur Vånga byhandlingar, men mera därom en annan gång.

Det var mycket stora förändringar våra byar genomgingo i och med enskiftets genomförande. Många egendomligheter och bruk, som tillhörde byalagen ha försvunnit. Johannes Sundblad skriver angående enskiftet: ”Härpå har landet och folket vunnit, men målaren och turisten förlorat. För dessa finnes ej vidare de ofta pittoreska husgrupper med sin genomgående oordning, icke byledet med sina stenpelare, icke ”trädet” med sina gåshopar och utsvulna kreatur; icke gårdet med sina små åkertegar, där oordning och planlöshet tycktes riktigt ha slagit ner sina bopålar.”

Götho

Artikeln är skriven ca 1925. Signaturen Götho var folkskolläraren Gustaf Nilsson i Mjönäs.